

Л. Л. Стариченко,

кандидат економічних наук,

І. В. Фокіна,

кандидат економічних наук,

Інститут економіки промисловості НАН України,

м. Донецьк

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ*

Вугільна галузь відіграє значну роль в енергетичному балансі України. У його структурі вугілля займає близько третини загального обсягу надходжень первинної енергії, посідаючи друге місце після імпортованого природного газу, і становить половину загального обсягу первинних енергоресурсів власного виробництва.

Розвиток власної вуглесировинної бази у сфері матеріального виробництва, що забезпечує енергетичну безпеку країни, є предметом постійної підвищеної уваги з боку українського уряду, про що свідчить прийняття ряду доволі масштабних програмних документів з розвитку та реформування вітчизняної вугільної промисловості [1 – 6]. Проблеми реформування, структурних перетворень, визначення стратегічних напрямів розвитку вугільної промисловості також знаходять широке відображення у працях вітчизняних вчених і практиків, включаючи авторів статті [7 – 15 та ін.]. Проте як серед науковців, так і серед політиків і управлінців наразі немає єдності у поглядах щодо подальшої долі вітчизняної вугільної промисловості, а значна частина намічених урядом заходів щодо реформування, реструктуризації та розвитку галузі не реалізується через їх недостатню обґрунтованість.

Метою даної статті є визначення перспектив розвитку вугільної промисловості на основі аналізу її сучасного виробничо-економічного стану.

В даний час стратегічним напрямом реформування галузі визнано приватизацію підприємств, передачу їх в оренду або концесію. У результаті цих заходів очікується приріст обсягів видобутку вугілля на 26,7 млн т. Однак, як стверджують фахівці, залучення в галузь недержавних інвестицій в ході приватизації, передачі шахт в оренду або концесію – процес тривалий, оскільки функціонування галузі ускладнено нерівнозначними гірничо-геологічними умовами розробки різних вугільних родовищ, хронічної тех-

ніко-технологічною відсталістю та занедбаністю більшої частини шахт [10, с. 4]. склалося два сектори: державний, що з часом звужується, та недержавний, що розширюється (рис. 1, 2).

Виробничо-економічні показники секторів суттєво відрізняються (табл. 1).

Недержавний сектор зараз представляють в основному шахти, що належать до вертикально-інтегрованих енергетичної та металургійних корпорацій (ДПЕК, Метінвест, Донецьксталь). Цей сектор, до складу якого увійшли переважно найбільш потужні шахти з кращими природними умовами, завдяки цьому, а також своєчасному і достатньому інвестуванню, відносно високому рівню менеджменту, функціонує загалом рентабельно і характеризується позитивною динамікою показників, зокрема, продуктивності праці (рис. 3). Разом з тим, унаслідок профіциту вугільної продукції на внутрішньому ринку, що виник у зв'язку із загальною економічною кризою у 2009 р. і загострився у 2012 – 2013 рр., припинили видобування вугілля 2 шахти у складі корпорацій та 4 самостійні приватні шахти.

Проблемним є державний сектор галузі, який в результаті приватизації, передачі в оренду та концесію кращих шахт, а також внаслідок неефективного господарювання деградує за всіма показниками. Сектор характеризується надзвичайно низькою продуктивністю праці (нижче рівня післявоєнних 1940-х років – рис. 3), глибокою збитковістю (виручкою від продажу вугільної продукції покривалося у 2010 р. 65%, а у 2013 р. – лише 36% витрат на виробництво – рис. 4), величезною кредиторською заборгованістю (обсяг якої перевищує 80% річної вартості виробленої продукції).

Для покриття поточних збитків і підтримання виробничих потужностей державний сектор потребує значних систематичних державних субсидій. При цьому державні дотації неповністю покривають збит-

* Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи „Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки” (номер держреєстрації 0113U004371) Інституту економіки промисловості НАН України

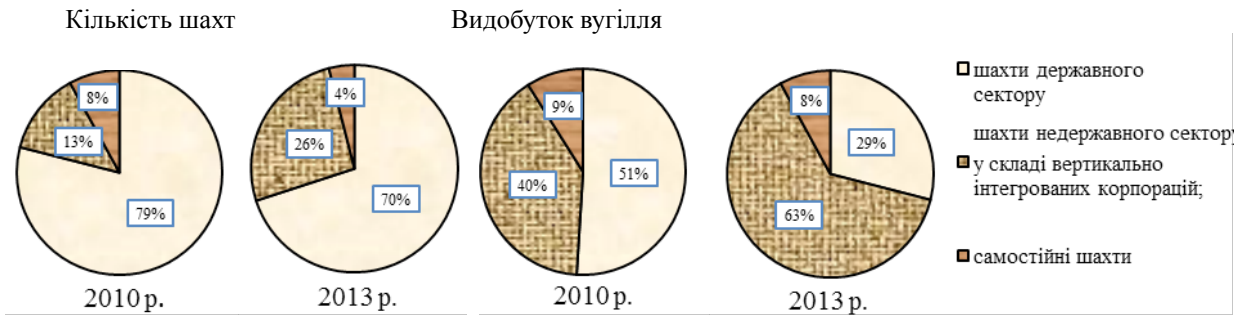

Рис. 1. Структура вугільної галузі за формами власності шахт (%)

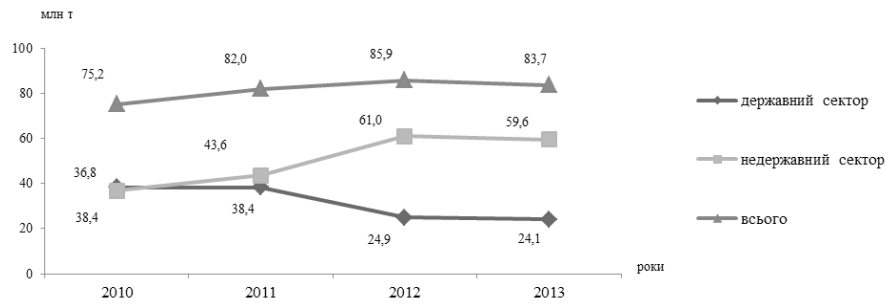

Рис. 2. Динаміка видобутку вугілля

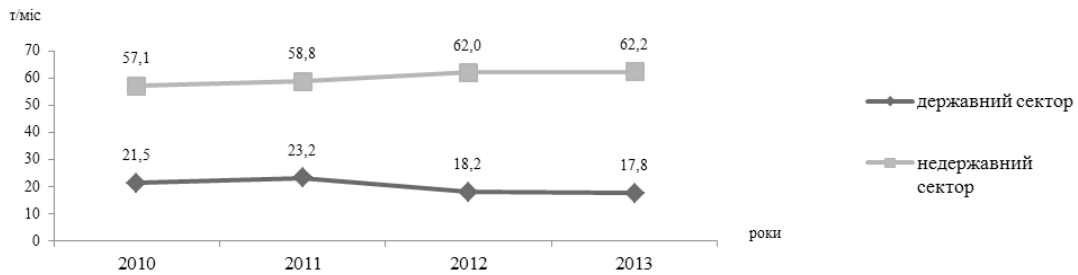

Рис. 3. Динаміка продуктивності праці робітника з видобутку

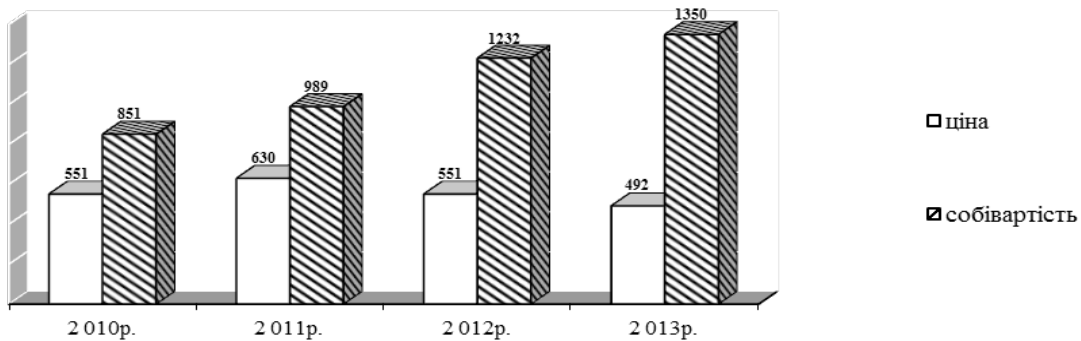

Рис. 4. Ціна та собівартість 1 т товарної вугільної продукції у державному секторі (грн)

Таблиця 1

Виробничо-економічні показники вугільної промисловості України у 2010 – 2013рр.

Показники		Роки				2013р. до 2010р.,%
		2010	2011	2012	2013	
1	Кількість діючих шахт-техн. одиниць	147	147	142	131	89,1
	у т.ч. державного сектору	116	110	95	91	78,4
	недержавного сектору	31	37	47	40	129,0
	з них:					
	у складі міжгалузевих корпорацій	19	24	36	34	178,9
	самостійних	12	13	11	6	50,0
крім того, кількість діючих малих приватних вугледобувних підприємств		...	...	72	53	
2	Видобуток вугілля, млн т	75,2	82,0	85,9	83,7	111,3
	у т.ч. державного сектору	38,4	38,4	24,9	24,1	62,8
	недержавного сектору	36,8	43,6	58,9	58,3	158,4
	з них:					
	у складі корпорацій	29,8	35,5	52,7	52,9	177,9
	самостійних шахт	7,0	8,1	6,2	5,4	76,1
малих приватних підприємств		...	...	2,1	1,3	
3	Середньодобовий видобуток, т:					
	1 шахти – державного сектору	931	981	734	745	80,0
	– недержавного сектору	3333	3307	3514	4091	122,7
	з них:					
	у складі корпорацій	4397	4153	4103	4371	99,4
самостійної шахти		1647	1746	1586	2505	152,1
1 малого приватного підприємства		...	...	82	68	
4	Середнє навантаження на очисний вибій, т/добу:					
	у державному секторі	497	526	417	425	85,5
	у недержавному секторі*	1289	1372	1467	1460	113,3
5	Продуктивність праці робітника з видобутку, т/міс.:					
	у державному секторі	21,5	23,2	18,2	17,8	82,8
	у недержавному секторі*	57,1	58,8	62,0	62,2	108,9
6	Заробітна плата робітника з видобутку, грн/міс.					
	а) номінальна –					
	у державному секторі	3797	4656	5350	5751	151,5
	у недержавному секторі*	4637	6389	6187	6680	144,3
	б) приведена до 2010 р. (з урахуванням інфляції) –					
у державному секторі	3797	4307	4922	5339	140,6	
у недержавному секторі*		4637	5910	5692	6201	133,7
<i>Показники по державному сектору</i>						
7	Обсяг товарної вугільної продукції, млн т	24,7	25,0	17,5	17,7	71,7
8	Ціна 1т товарної вугільної продукції, грн/т	551	630	551	492	89,3
9	Собівартість 1т товарної вугільної продукції, грн	581	989	1232	1350	232,4
10	Коефіцієнт рентабельності (співвідношення ціни та собівартості)	0,65	0,64	0,45	0,36	55,4
11	Збиток від випуску вугільної продукції, млн грн	7410	8975	11918	15187	205,0
12	Державна підтримка діючих вугледобувних підприємств, млн грн	6284	8504	11505	13868	220,7
13	у т.ч. а) дотація на покриття збитку	5807	6710	10172	13279	
	(% до збитку)	(78)	(75)	(85)	(87)	228,7
14	б) фінансування капітальних витрат та ін. заходів	477	1794	1334	589	123,5
15	Державне фінансування реструктуризації галузі (закриття шахт), млн грн	1059	1597	1078	1215	114,7
16	Заборгованість на кінець року, млн грн:					
	дебіторська	2050	1520	...	...	
17	кредиторська	11027	13174	...	...	
	(% до річної вартості продукції)	(81)	(84)	...	...	

* Дані по значній частині підприємств, які видобували у 2010-2012 рр. понад 75%, у 2013р. – близько 50% вугілля недержавного сектору.

Джерело: [16]; авторські розрахунки.

ки шахт, що спричиняє подальше зростання збитків та боргів, а отже і необхідних дотацій (рис. 5). Механізм надання державних субсидій вугледобувним підприємствам блокує стимули до ефективної роботи, провокує утриманську поведінку керівників і працівників підприємств.

Фактично усі державні вугледобувні підприємства є банкрутами і від формального визнання цього їх рятує лише діючий у галузі мораторій на банкрутство.

Прийнятою у 2010 р. Програмою реформ [6] передбачалося здійснити радикальні заходи з метою „створення економічно ефективної беззбиткової вугільної галузі”. Планувалася жорстка й швидка реструктуризація: державні шахти протягом 2010 – 2016 рр. мали або приватизуватися, або закритися; дотування шахт повинно було різко скорочуватися (у 2014 р. – на 80%) і в 2016 р. скасуватися. Відповідно до програми у 2011 – 2012 рр. прийнято закони про особливості приватизації, оренди та концесії об’єктів галузі, визначено перелік шахт, що підлягають роздержавленню зазначеними способами, намічена корпоратизація унітарних державних підприємств, лібералізація вугільного ринку.

Однак фактично було здійснено лише заплановану раніше передачу в оренду ДП „Добропіллявугілля” (2010 р.) та в концесію – ДП „Ровенькиантрацит” і ДП „Свердловантрацит” (кінець 2011 р.), робилися невдалі спроби приватизації окремих шахт. Внаслідок того, що більшість державних шахт є малопривабливими об’єктами для потенційних інвесторів, а закриття шахт пов’язане з болючими соціальними наслідками, виконання задекларованих заходів гальмувалося і в 2013 р. практично припинилося, що значною мірою й спричинило кризовий стан державного сектору галузі.

Проте, як свідчить світовий досвід, альтернативи кардинальному реформуванню збиткової вугільної промисловості не існує. Прийнятну програму реформ слід скоригувати, відмовившись від кампанійського

(швидкоплинного) здійснення намічених заходів, і почати негайно її виконувати.

У першу чергу необхідно: прискорити виведення з експлуатації переважно шляхом консервації найбільш збиткових малопотужних шахт, що потребують великих дотацій, за рахунок яких можна підсилити соціальний захист працівників, що вивільняються (наприклад, шляхом дострокового призначення пенсій, перекваліфікації тощо); продовжити ініціювати, з відповідним інформаційно-рекламним забезпеченням, та здійснювати роздержавлення (приватизацію, передачу в оренду та концесію) шахт; сприяти поширенню практики спільної розробки вугільних родовищ державними та приватними підприємствами.

У подальшому треба: упорядкувати, удосконалити та законодавчо урегулювати систему державного субсидування вугледобувних підприємств з урахуванням норм СОТ і ЄС та з наданням їй стимулюючого характеру (2015 р.); провести укрупнення та корпоратизацію державних унітарних підприємств з підвищенням їх економічної самостійності та відповідальності (2015 р.); здійснити лібералізацію ринку вугільної продукції (2015 р.); продовжити поступове, але неухильне виведення з експлуатації збиткових шахт на конкурентних засадах у міру скорочення державного субсидування галузі (з орієнтацією на завершення у 2025 р.); продовжити роздержавлення вугледобувних підприємств у міру попиту (з орієнтацією на завершення у 2023 р.).

Література

1. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 2 березня 1994 р. № 141 „Про затвердження Програми розвитку вугільної промисловості та соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1055.707.3&nobreak=1>. – Назва з екрану.
2. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 19 ве-

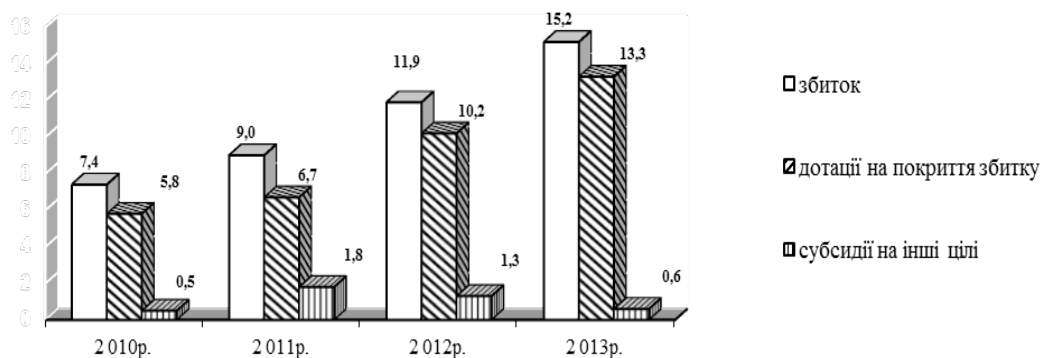

Рис. 5. Збиток та субсидування державного сектору галузі (млрд грн)

ресня 2001 р. № 1205 „Про затвердження Програми «Українське вугілля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1050.1137.12&nobreak=1>. – Назва з екрану. 3. **Розпорядження** Кабінету Міністрів України від 7 липня 2005 р. № 236-р „Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1095.206.0>. – Назва з екрану. 4. **Розпорядження** Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 737-р „Про схвалення Концепції реформування вугільної галузі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=737-2008-%F0>. – Назва з екрану. 5. **Розпорядження** Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071-р „Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>. – Назва з екрану. 6. **Програма** економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>. – Назва з екрану. 7. **Сургай Н.** Перспективи и направления развития угольной промышленности Украины / Н. Сургай // Энергетическая политика Украины. – 2005. – № 1. – С. 46 – 48. 8. **Вовченко А.** Проблеми реформування вугільної промисловості України / А. Вовченко, В. Грінюв // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 19 – 23. 9. **Полтавец В.И.** Альтернативы реформирования угольной промышленности Украины / В. И. Полтавец, Б. А. Грядущий, Г. Л. Майдуков // Уголь. – 2008. – № 7. – С. 10 – 16. 10. **Державна** підтримка та перспективи інноваційного розвитку і структурних перетворень вугільної промисловості України: монографія / О. І. Амоша, А. І. Кабанов, Л. Л. Стариченко та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2009. – 326 с. 11. **Розвиток** організаційної структури вугільної промисловості: світові тенденції та вітчизняна практика: наук. доповідь / О. І. Амоша, А. І. Кабанов, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 32 с. 12. **Попович И. Н.** Итоги работы предприятий угольной промышленности Украины в 2011 году / И. Н. Попович // Уголь Украины. – 2012. – № 1. – С. 3 – 5. 13. **Яценко Ю. П.** Стратегія розвитку вугільної промисловості: методологічні підходи щодо опрацювання / Ю.П. Яценко // Уголь Украины. – 2012. – № 1. – С. 13 – 19. 14. **О необходимости** широкой модернизации угольной промышленности Украины: науч. докл. / Е. Л. Звягельский, Ю. С. Залозна / НАН Украины. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 68 с. 15. **Формування** та реалізація державної політики стосовно вугільної промисловості з урахуванням ін-

теграції України в світову економіку: монографія / О. І. Амоша, А. І. Кабанов, Л. Л. Стариченко та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 196 с. 16. **Основні** показники роботи вугільної промисловості України за 2010, 2011, 2012, 2013 рр. // ВП „Галузевий інформаційно-розрахунковий центр”. – К., 2011, 2012, 2013, 2014.

Стариченко Л. Л., Фокіна І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку вугільної промисловості України

Проаналізовано виробничо-економічні показники вугільної промисловості в розрізі державного та недержавного секторів галузі; розглянуто фактори, які обумовлюють розвиток вугледобувних підприємств у процесі реформування; на основі аналізу сучасного стану вугільної промисловості України визначено перспективи її подальшого розвитку.

Ключові слова: розвиток вугільної промисловості, державний сектор, недержавний сектор, реформування.

Стариченко Л. Л., Фокина И. В. Современное состояние и перспективы развития угольной промышленности Украины

Проанализированы производственно-экономические показатели угольной промышленности в разрезе государственного и негосударственного секторов отрасли; рассмотрены факторы, которые обуславливают развитие угледобывающих предприятий в процессе реформирования; на основе анализа современного состояния угольной промышленности Украины определены перспективы ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: развитие угольной промышленности, государственный сектор, негосударственный сектор, реформирование.

Starychenko L. L., Fokina I. V. Current State and Prospects of Development of the Coal Industry of Ukraine

The paper analyzes production and economic indicators of the coal industry in the aspect of state and non-state sectors; the factors which condition the development of mining enterprises in process of reforms are considered; based on the analysis of the current state of the coal industry of Ukraine the prospects for its further development, are identified.

Key words: development of the coal industry, state sector, non-state sector, reforming.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014

Прийнято до друку 25.06.2014